

A.ORIPOVNING “SOHIBQIRON” DRAMASIDA TEMUR OBRAZI

Andaqulova Kimyoxon Rashid qizi – Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti o‘zbek tili va adabiyoti bakalavr ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: K.Tashanov Nukus DPI O‘zbek adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada Amir Temur timsolining badiiy adabiyotda yaratilish tarixiga nazar solinib, A.Oripov “Sohibqiron” she’riy dramasida buyuk hukmdor siymosining yoritilishi, uning ma’naviy-insoniy qiyofasining tasviri, oddiy insonlarga, farzand va nabiralariga mehri va g‘amxo‘rligi bilan birga qattiqqo‘lligi, adolatparvarligi aks etgan sahnalar misolida shoir mahorati tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: shaxs, obraz, tarixiy, adabiy, insoniy, diniy, voqea, tashbeh.

G‘arb tadqiqotchisi L.Keren Sohobqironning davlat siyosati haqida yozar ekan: “Amir Temur adolatni nihoyatda yaxshi ko‘rardi, shu sababli ham uning saltanatida birorta inson behuda ranjitilmagan, zulm ko‘rmagan. U ilm-fanni ham, ilm ahlini ham hurmat qilar, eng ezgu maqsadi esa butun saltanatida madaniyat va san’atning gullab-yashnashiga erishish edi. Uning oliyjanoblighi bisyor va bisyor hollarda namoyon bo‘lmishkim, alar haqida so‘ylab o‘tirishning o‘rni emasdir”, - deb ta’kidlagan edi [2.5.].

Sharq mamlakatlari hayotida katta iz qoldirgan Amir Temur shaxsi oradan necha asr o‘tgan bo‘lsa-da, beto‘xtov bahslarga sabab bo‘lgan. Shu boisdan bo‘lsa kerak, Temur shaxsi va obrazi to‘g‘risida turli tarixiy va adabiy asarlar yaratilgan. L.Keren “Amir Temur saltanati” asarida: “Bizga ma’lum bo‘lgan Sharafiddin Ali Yazdiy va Ibn Arabshohning asarlari, Volterning “Tarix haqida esselar”idan biri Amir Temurga bag‘ishlangan. Volterdan o‘rnak olgan italyan, ispan va ingliz dramaturglari pesalar yaratganlar. Tabiiyki, ularning sifati ancha past edi. Vivaldi esa bugunga kelib butunlay unut bo‘lib ketgan opera yaratgan. Gyote o‘zining “G‘arb-u Sharq devoni”ga kirgan poemalarida Amir Temurni ko‘p tilga oladi, qiziqarli izohlarda hatto o‘zining Sohobqiron haqida alohida asar yozish niyati borligini ham ma’lum qiladi. O‘zidan oldingi tadqiqotchilarning aldamchi tahlillaridan ko‘ra qator ilk manbalardan foydalangan Jan Oben aniq dalillarga asoslanib yozilgan ikki maqolasida Sohobqironning kuchli va murakkab obrazini yaratdi, lekin Temur shaxsi va faoliyatining sir-u asrorini ochib berilmaganiga amin bo‘lamiz”, - deb yozgan edi [2.13.].

Abdulla Oripovning “Sohobqiron” she’riy dramasida shavkatli Temur obrazi katta iftixor bilan qalamga olingan. Dramada asosiy e’tibor jang-u jadallar, qirg‘inbarot urushlar tasviriga emas, balki bosh qahramonning hayot va inson haqidagi o‘y-xayollari, fikrlari, mushohadalari, sa’y-harakatlari, g‘azab-u mehri qaratilgan. To‘g‘ri, Amir Temur haqida juda ko‘plab badiiy asarlar yaratilgan. Ammo Abdulla Oripov ana shu asarlarda ifodalangan mazmun, obraz va tashbihlarni takrorlamagan. Amir Temurning dramada mehnat ahliga, askarlariga, san’at ahli, farzand va nabiralariga mehri va g‘amxo‘rligi bilan birga qattiqqo‘lligi, adolatparvarligi aks ettirilgan. Buning yorqin dalili drama boshlanishidagi Temur va sartarosh suhbat. Abdulla Oripov bu sahnani shunchalar mohirlik bilan chizganki, goho mehribon, goho qahri qattiq Amir Temur o‘z saltanatidagi oddiy lavozim

egasidan to eng yuqori lavozim sohibigacha samimiy suhbatdosh, hatto do'stona munosabatda bo'lganligini nozik bo'yoqlarda chizib bera olgan. Balki, shuning uchun ham shoir o'z dramasi boshlanishida Temurdek buyuk hukmdorni kazo-kazolar davrasida emas, balki oddiy bir sartarosh suhbatida tasvirlaydi:

Temur:

"Har qandayin bandaga ham kerakdir sirdosh

Senga ko'ngil ochsam bo'lar ..."

Sartarosh:

"Qulluq, Hazratim". [1.4.]

Dramada Amir Temur obrazi tilidan keltirilgan bu so'zlardan anglash mumkinki, u oddiy insonlar orasidan ham o'ziga do'st topa olgan.

Adabiyotshunos S.Mirzaev "XX asr o'zbek adabiyoti" kitobida "Sohibqiron" dramasi haqida fikr bildirar ekan: "Amir Temur Vatanga, xalqqa xiyonat qilgan shaxslarni aslo ayamagan, gunohkorlarni qattiq jazolagan. Abdulla Oripov dramasi Sohibqironning ana shu xislatlari, mamlakat va xalq oldidagi buyuk xizmatlari birin-ketin ochila boradi. Natijada asarda Amir Temurning buyuk va salobatli, jonli va tabiiy obrazi yaqqol namoyon bo'ladi. U mohir sarkarda, adolatli podshoh, insoniy va diniy qonun-qoidalarni yuksak qadrllovchi va ularga izchil amal qiluvchi hukmdor, mehribon ota, adabiyot va san'atni teran anglovchi va yuksak qadrllovchi noyob did sohibi sifatida gavdalanadi", – deya A.Oripov asariga yuqori baho beradi [3.394].

Abdulla Oripov voqealar chizgisini shunchalik mohirlik bilan bir ipga tizadiki, bu aynan Temurning psixologik tasvirini, ruhiy holatini yaratishda, uning ichki dunyosini ochib berishda muhim rol o'ynaydi. Sartarosh va Temur suhbatidan keyin voqealar rivoji yana bir pog'ona jiddiy tus oladi, yana bir pog'ona jadallashadi. Unda Amir Husaynning qabihliklari yorqin ochib berilib, Temurning oliyjanoblighi va kechirimliligi bilan zidlanadi. Drammada tasvirlanishicha, Husayn Kalomullohni o'rtaga qo'yib qasam ichadi, ammo va'dasida turmaydi. Shunday qaltis vaziyatlarda ham Temur kechirimli bo'ladi. Dramada Sirdaryo bo'yidagi bo'lib o'tgan Jetega qarshi jang yodga olinadi. Temur tilidan keltirilgan misralarda Husayn jang mag'lubiyatiga sabab bo'lgan shaxs sifatida qoralanadi:

"Lashkarini siylamagan sen – xasis amir

Ust-boshi ho'l holdan toygan sening lashkaring

Och-u nahor bo'lgani-chun ortga chekindi". [1.9.]

Amir Temur bu jangda Husaynga tajriba va bilim yetishmaganini aytadi. A.Oripov xuddi shu mazmunni Temur nutqiga shunday mohirlik bilan olib kiradiki, bugungi kunda uni yoshlarga tarixiy o'rnak va chaqiriq sifatida ko'rsatsak arziydi. Bu sahnada shoir kitob o'qimaslikning, ilmsizlikning kasriga qolgan insonlar hayotini ochib beradi:

Temur: (Amir Husaynga):

"Umringda hech kitob ko'rmay ulg'aygan eding,

Shu sababdan gaplaringda mantiq yo'q, amir", - [1.7.]

deya xitob qiladi. Jangdagi mag'lubiyatning asl sababi jang paytida Temurbek va amir Husayn tarafdorlari o'rtasida paydo bo'lgan nifoqdir. Ammo, keyinchalik jangdagi mag'lubiyat to'g'risida o'zgacha rivoyatlar tarqala boshladi. Bu jang haqida L.Keren: "Yada nomli toshning sohibi bo'lmish bir mo'g'ul afsungari tomonidan

chaqirilgan yomg'ir va to'fon haqidagi rivoyat paydo bo'ldi. Bu sehrli toshning xususiyatlaridan biriga ko'ra, uning sohibi istagan vaqtda daxshatli yomg'ir yog'dira olishi mumkin ekan. Bundan ogohlantirilgan Ilyosxo'ja qo'shini suv o'tmas o'tovlar qurishgan, askarlari esa tunda o'z borgohlarida xandaqlar qazishgan edi. Movarounnahrlik jangchilar esa suyak-suyaklarigacha ivib ketishdi. Buning ustiga tongni mijja qoqmay qarshilashdi. Tong saharda ular haddan tashqari holdan toygan, ivib shalabbo va g'azabnok holda saf tortishdi. Jangda nam tortib, iplari bo'shashib qolgan kamonlar hech qanday foyda bermadi. Mag'lubiyat bilan tugagan bu jang "Loy jangi" nomi bilan tarixda qoldi",- deb yozgan edi. [2.25.]

A.Oripov Amir Temur obrazini yaratishda uning bunyodkorligi va go'zallikga oshno ekanligini ochib berish maqsadida, uni janglar qurshovida emas, ko'proq san'at ahli orasida, buyuk olim-u fuzalolar davrasida chizadi. A.Oripov she'riyat sultoni – Hofiz Sheroziyni drama sahnasiga kiritadi. Bu suhbatda jang san'ati va siyosatda dong taratgan Amir Temurning adabiyotga ham oshnoligini ham his etamiz.

Temur:

*"Agar ko'nglimni shod etsa o'sha Sheroz jononi
Qaro xoliga baxsh etgum Samarqand-u Buxoroni.
Shundoqmi?"*

Samarqand-u Buxoro deb dunyoni oldim, bir xol uchun siz ulari hadiya etmishsiz. Shunchalikmi?"

Hofiz:

*"Bisotimni g'azallarga ulasha berib
Shundoq holga tushib qoldim,
Nochor yupunman,
Oqibatda majbur bo'lib bitta xol uchun
Dunyodagi eng betakror ikki shaharni
Samarqand-u Buxoroni hadya etganman".*

Temur (qah-qah urib):

*"Bizning ulug' shaharlarni baholash uchun
Bundan ortiq tashbeh bo'lmas, tasanno sizga". [1.56.]*

Sheroz saltanatga qo'shib olingandan so'ng shaharning eng mohir hunarmandlari Samarqandga keltirilib, bunyodkorlik ishlariga jalb etiladi. Kichik bir rivoyatda aytilishicha, shoir Hofiz ham Sohobqiron bilan aynan o'sha paytlarda uchrashgan ekan. Ulug' amir undan nima uchun o'z g'azalida Samarqand-u Buxoroni mahbubasining birgina xoliga baxsh etishga jur'at qilganligi haqida so'raganda, Hofiz egnidagi yupun kiyim-boshiga ishora qilib, o'zining bu hotamtoyli uchun jazosini tortganligini aytib o'tadi.

Dramada bir voqea tasviri kitobxon e'tiborini tortib, uni o'ziga rom etadi. Bu Amir Temurning ayollarga alohida hurmati va muhabbati. Bibixonim va Amir Temur suhbat qurib turgan vaqtda Mironshohning rafiqasi Xonzodabegim kirishga ruxsat so'raydi va Mironshoh sarxush bo'lgan paytlari bot-bot qo'l ko'targanini aytib arz qiladi. Bu suhbatdan barchasini payqab olgan Temur o'g'lini yoniga chaqirib ko'plab nasihat beradi. Bu ishi uchun 40 kun zindonda yotishini aytib o'z o'g'lini jazolaydi.

Temur (Mironshohga):

"Ayol zoti xonadonning shamchirog'idir,

O'sha chiroq o'chmasin, deb jang qilamiz-ku!

Endi esa, zindonga bor!

Qirq kun yotgaysan". [1.38.]

Tarixiy manbalarda telba Mironshohning boshqa qilmishlarini haqida ham ma'lumotlar uchraydi. Mironshohning bema'niliklaridan foydalangan sulton Ahmad qoraqo'yunli – turkmanlar yordamida Bog'dodni qaytarib olgan, gurg'jilar bundan foydalanib, isyon ko'tara boshlagan. Mironshoh mashhur musulmonlar maqbaralarini, jumladan, mashhur muarrix Rashiduddin (*Rashiduddin -taxminan 1247-1318 – eronlik tabib va muarrix, mo'g'ul xoni Halokuxonning o'g'li saroyida bosh vazir lavozimida ishlagan. Juhud, eroniy, arab, turkey, mo'g'ul, hind va xitoy xalqlari tarixlarini o'z ichiga olgan "Solnomalar majmuasi" nomli kitob hamda arab tilida bitilgan qator diniy-falsafiy risolalar muallifi*) maqbarasini buzdirib, mayitlarni yahudiylar qabristoniga ko'chirtirgan.

Bularni eshitib Amir Temurning tobora qahri ortib borayotganini sezgan qator amirlar o'zlarini uning oyog'iga tashladilar va otdan qattiq yiqilishi natijasida miyasi chayqalgan Mironshohga shafqat qilishni so'radilar. Ammo, Temurning qahri qanchalik qattiq bo'lsa, mehri shunchalik mo'l-ko'l edi.

Xulosa qilib aytganda, A.Oripov "Sohibqiron" she'riy dramasida Temur timsolini yaratar ekan, uni zamon va makon, tarixiy muhit va sharoit, inson va insoniy fazilatlar qamrovidan uzib olib tasvirlamaydi, balki shaxs sifatida insoniy fazilatlarga, qarashlarga ega, o'z yashagan davrining asl farzandi sifatida gavdalantirib, go'zal chizgilar bilan qalamga oladi. Dramaning har bir sahnasida betakror shoir Temur obrazini yaratishda unga yangidan–yangi chizgilar berib, yangi tashbehlar, rangdor badiiy buyoqlar bilan boyitadi.

Adabiyotlar:

1. Oripov A. Sohibqiron. Drama. –Toshkent. Yangi nashr. 2019.
2. Keren L. Amir Temur saltanati. –Toshkent. Fan nashriyoti. 2018.
3. Mirzaev S. XX asr o'zbek adabiyoti. –Toshkent. Yangi asr avlodi. 2005.